

A kastély – Szirák

„Mióta Szirákon vagyunk, úgy megszerettem a falusi életet, hogy a városról többet nem is gondolkozok. Itt a kertben és a réten sétálghatok és friss levegőt szívhatok, a városon pedig többnyire a szobában kell ülni.”

Latzi Jegyzőkönyve

„Két fertály háromra ebédeltünk, azután eszembe jutott Édes papa halála és sirtam” – írta a nap apró-cseprő eseményeinek krónikáját megszakítva 1821. augusztus 29-én *Jegyzőkönyvébe* a tizesztendős Teleki László.¹ Bár gyermekkori naplója fennmaradt lapjain ez az egyetlen bejegyzés, amely apjára vonatkozik, hiánya bizonyosan elevenen élt benne, lépten-nyomon emlékeztethettek rá tárgyai, üresen maradt helye az asztalnál, „Édes mama” gyászruhája, hiszen még fél év sem telt váratlan halála óta. Másfelől azonban aligha adódhatott idő a gyászérzésekben való hosszas elmerülésekre, éppúgy, ahogy magányosságra vagy tétlenségre sem.

A sziráki kastélyban – ahol a napló első fele íródott – a fiú és húga több felnőtt társaságában töltötte napjait. Eltekintve a konyhai, takarító és kiszolgáló személyzettől (idértve a fiú saját inasát: Andrist is), velük együtt élt a nevelő és nevelőnő: „Mamzel”, az eredeti szerepkörétől már régen eltávolodott dajka, valamint „Kári néni”: minden valószínűség szerint Détésey Karolina, Mészáros Johanna unokatestvére.² És mindezen személyek fölött állt, rendelkezett és irányított az özvegy grófné, naplóbeli nevén: „Édes mama”. A kis jegyzőkönyvíró magát mint „Latzi”-t emlegeti, hűgáról, Augusztáról pedig kizárólag Gusztiként (néhánykor Gusztikaként) beszél. A továbbiakban – főként, ha a *Latzi Jegyzőkönyvében* leírtakról lesz szó – ezeken a neveken szerepelnek majd.

Ahogy a feljegyzésekből kiderül, a gyermekek, nevelőik és édesanyjuk a nyári hónapokat itt, Szirákon töltötték, késő ősszel pedig mindannyian beköltöztek Pestre, a Szervita téri palotába. Ez az arisztokrata családok köreiből szokásosnak mondható kétközpontú életvitel a Teleki gyermekek nevelésében két, egymástól lényegesen különböző modellt megvalósításához vezetett. Szirákon mód nyílt az egyéni elgondolások beteljesítésére. Nem tudni, persze, hogy mindaz, amit *Latzi Jegyzőkönyve* az ottani mindennapokról megörökít, mennyiben volt megszokott, s mennyiben pró-

Fejezet az Arany idők. Esmék és emberek gróf Teleki László nevelésében című tudományos igényű nagyszűzéből, amelyben a szerző a nagy politikai és művelődési teljesítményű arisztokrata család sarjának, gróf Teleki Lászlónak (1811–1861) kisgyerekkori naplóját, valamint a nevelődése alapját jelentő értekezést: apja korábban írt pedagógiai munkáját elemzi. Mindeközben levelek, iratok és emlékezők segítségével felidézi és átfogó összefüggésekbe rendezi azokat a helyszíneket, családi, rokoni, baráti és nevelői-alkalmazotti személyeket, foglalatosságokat, eszméket és eszményeket, amelyek felkészítették az ifjú gróftól társadalmi helyére és hivatására, történeti jelentőségű életpályájára.

bálkozás- vagy pontosabban kísérletszerű. Nem zárható ki ugyanis ez utóbbi. Meglehet, hogy Mészáros Johanna férje halála után az előírásos és talán őszintén óhajtott özvegyi elvonultságba húzódott ki gyermekeivel Szirákra, ahol a család vidéki életének még nem alakultak ki hagyományai. Neki és gyermekeinek a vidéki otthon sokáig Gyömrő volt, s nem tudni pontosan, mikor is vették először igazán birtokba a sziráki kastélyt. *Latzi Jegyzőkönyve* a maga sajátos módján talán e folyamat egyik fontos szakaszát örökíti meg. Mindenesetre az világosan kitetszik belőle, hogy az energikus és tetterre kész „Édes mama” friss özvegyként visszavonultságában is feladatokra vágyott. Cselekvési terét pedig, a körülményekből adódóan, gyermekei módszeres nevelésében vélte megtalálni. Láthatóan követte férje pedagógiai útmutatásait, de próbálkozott újításokkal is: gyermekeit neki tetsző olvasmányokkal, képesség- és készségfejlesztő játékokkal igyekezett megismertetni és lekötni. Kihasználta, hogy a Szirákon töltött gyász hónapokban idejének és figyelmének többszörösét fordíthatta gyermekeire, mint szokásosan. Ugyancsak sok időt fordított a nevelési irodalom tanulmányozására, azonban – férjével ellentétben – nem a német, hanem a francia nyelvűre, s főként női szerzők műveire.

Kedvelt írónőjének, Madame de Genlisnek Szirákon is sokat forgatott pedagógiai levélgregénye, az *Adèle et Théodore* a vidék és a vidéki élet dicséretével kezdődik.³ Hősnője, d’Almane bárónő – Rousseau-ra és Rousseau némely kritikus követőjére emlékeztetve – azt fejtegeti, hogy a nevelés célszerű színhelye a vidék, színtere pedig a kastély. A nagyvárosban pompa, színházi előadások, gyakori látogatások (vagyis a társasági élet) közepette telnek a napok, míg vidéken a romlatlan természeti szépség („még a Nap is szebben süt, mint Párizsban”) s az életmód egyszerű és intim jellege határozza meg őket. A kastély a nevelői tervek és szándékok megvalósítását tekintve sokkal nagyobb szabadságot kínál, egyszersmind sokkal teljesebben alávethető az egyéni elgondolásoknak és meggyőződéseknek, mint a párizsi nagyvilági élet terei. Csakhogy d’Almane bárónő (ahogy persze megalkotója, Mme de Genlis is) e ponton végül teljesen eltér Rousseau-tól: szinte az utolsó mozzanatig elő akarja írni, sőt megteremteni a gyermekeket érő benyomásokat. A későbbiekből pontosan kiderül, hogy az ő oktatási utópiájában az egyéni felfedezés szabadsága helyén a kiszámítottság, az irányítottság áll.⁴

Nem kétséges, hogy Mészáros Johanna szerint Szirák és benne Telekiék családi kastélya jó lehetőséget kínált a Mme de Genlis nézetei szerint való nevelésre, éppúgy, mint a filantrópok gyakorlatának követésére. Kisfiának naplója pedig arról tanúskodik, hogy ha a grófné tetszéssel olvasta is a nagyhatású francia hárfaművész és pedagógusnő írásait (hiszen nem egyet közülük gyermekeivel is megismertetett), igazodni inkább az utóbbiakhoz igazodott. A napló a nevelődés folyamata mellett érzékletesen jeleníti meg az épület körülhatároltságában alakuló bensőségességet és a természeti környezetben születő élmények (olykor vallásos) emelkedettségét.

Bár a kastély korabeli ábrázolásait nélkülöznünk kell, elkallódtak vagy megsemmisültek az idők folyamán (de hogy léteztek, *Latzi Jegyzőkönyvéből* is tudható: 1821. szeptember 6-án rajzolta le egy ügyes kezű őrnagy), tisztán magunk elé képzelhetjük

a későbbiek alapján is. Hasonló, ámbár nem teljesen ugyanez a helyzet a leírásokkal, a verbális megörökítésekkel. Ha éppen 1821-ből nem is ismerünk ilyet, tizenegy évvel későbből igen: „Ami Sziráknak s a kastélynak fekvését illeti – olvashatjuk egy akkori naplóban – maga a város [!] egy minden oldalról dombokkal körül vététt völgyben van. A grófi kastély egy magasabb part oldalában; amint a homlokfal oldalán levő írásból megtetszik, Királyfalvi Róth Tamás és vattai Wattay Borbála által igen jó ízléssel van építve. Az emeletszobákból a biliárdszobán keresztül egyenesen a part oldalában levő angolkertbe lehet menni; a kastély napnyugoti szegletein ismét két torony van emelve, melyek impozáns tekintetet adnak az egésznek.”⁵ Aki e sorokat papírra vetette, az ifjú Teleki László gróf (az egykori Latzika) sárospataki diáktársa és barátja, Jászay Pál mint joggyakornok mondhatni hivatalból tartózkodott Szirákon. Szokás szerint őt is befogadta principálisa (főnöke) Teleki József otthona: Pesten is, Szirákon is kijárt neki a koszt-kvartély és kiszolgálás. A kastély külső megjelenése ugyanolyan lehetett, mint amikor Latzika körmölte itt napi feljegyzéseit, azonban az eltelt évek során angol ízlés szerint alakították át a kertet, és bizonyára változott a berendezés is. A gyerekszobák feleslegessé váltak, a „biliárdszoba” a társas tereket növelte meg, a díszteremhez képest kényelmesebb és fesztelenebb, a magánlakrészek írószobáihoz mérten pedig nyitottabb (semlegesebb) helyszínt kínált a társas együttlétekhöz.

A kastélyt a kis Teleki László dédszülei, királyfalvi Róth Tamás és vattai Wattay Borbála építették egy régi, leégett várkastély romjain. Az építkezés minden bizonynyal a faluban dúló, 1743-as tűzvész után kezdődött, s a bejárata feletti faragott kőfelirat közlése szerint 1748-ban fejeződött be. Ez a négy saroktoronyos, háromszintes barokk kastély a dedunokák gyermekkorában még százéves múltra sem tekintett vissza, mégis egy rég letűnt világ képét őrizte, anélkül azonban, hogy nyomasztóan nehezedett volna a jelenre. Külső megjelenését derült kiegyensúlyozottság, elrendezett változatosság és pöffeszkedést kerülő magabiztosság jellemezte. Saroktoronyaival visszautalt a reneszánsz várkastélyokra, ugyanakkor mellőzte azok hangsúlyos belső udvarát, egyetlen tömbként vált ki, egyszersmind simult bele a falu feletti zöldellő domboldalba. Némi irodalmias túlzással élve: bizalmat ébresztően reprezentálta tulajdonosai társadalmi súlyát.

Ma már nehéz lenne megmondani, milyen szobabelsőket rejtett az épület az 1820-as évek elején. Arra nézve is csak találgatásaink lehetnek, milyen célra és hogyan használták a szobákat, a kastély mely részét foglalta el a grófné, s hol laktak a gyerekek és nevelőik. A bejárati szint mentén végigfutó terasz alá rejtett földszinten bizonyosan kiszolgáló helyiségek kaptak helyet, ideértve a személyzet lakásait is. Az emeleteken pedig a magánlakrészek (a családtagok és a vendégek számára) és a közös rendeltetésű egyszersmind reprezentáló helyiségek: ebédlő, könyvtárterem, szalon(ok). A grófné lakrésze, a szokásokat követve, bizonyára három helyiségből állt: az író-, a háló- és az öltözőszobából.⁶ (Ezt felételezhetjük a vendéglakrészekről is: a már idézett naplóíró, Jászay Pál ugyancsak három szobában rendezkedhetett be a kastélyban.⁷) A gyerekek nevelőikkel együtt több, feltehetően egybenálló szobát foglaltak el. A második szint központjában azonban ugyanolyan célokra használva

állt a nagyméretű díszterem, mint ahogy azt az építetők elgondolták, bár külleme az idők folyamán nagyon is megváltozott: a falakra a zöld szín különböző árnyalataiban felvitt faliképek kerültek, a Wattayak bútorai mellé pedig a Telekiek Erdélyből átköltöztetett régiségei.

A Teleki gyerekek képzeletét számos kastélybeli tárgy mozgathatta meg, a Róth-Wattay-hagyaték darabjai: régi bútorok, hímzések, muzeális értékű használati tárgyak mellett – s talán mindenekelőtt – az ősök képei.⁸ Ez utóbbiakból mára csak a nagyanyát, Róth Johannát (magyar) rokokó öltözetben megörökítő portréja, valamint a nagyapa, Teleki József olajportréja és egy másíkról készült metszet marad fenn. S bár a díszterem freskói ma is megcsodálhatók, azt már senki nem tudja, mit ábrázoltak a többi helyiség idők folyamán elenyészett, lekopott, eltüntetett falfestményei.

Mme de Genlis, a maga oktatókastély-utópiáját fogalmazva kifejtette, hogy a gyermekeket minden teremben, szobában képeknek és faliszőnyegeknek kell tanítaniuk.⁹ Az újra és újra szemük elé kerülő történet- és ismeretközlő képek a róluk való beszélgetések által fáradtság nélkül oktatnak: a szalonban római, a galérián görög történelemre, a báróné hálószobájában a szentek életére, a nagy franciák képmásai d'Almane báró szobájában pedig a francia történelemre. Ezek, akárcsak a többi szobában a térképek, a csatajelenetek és egyebek a Madame egyéni elgondolásait tükrözik, az ebédlő falait díszítő képek, az ovidiusi *Átváltozások* (*Metamorphoses*) illusztrációi azonban egyértelműen egy kissé régebbi kordivatot.

A sziráki (reprezentáló étkezésekre is használatos) díszterem ugyanezen Ovidiusmű néhány jelenetével szembesítette a bennlévőket, de hasonló volt a helyzet a megrendelő nagybátyjának, Ráday Gedeonnak péceli kastélyában is.¹⁰ Mindkét helyen (ahogy talán Róth Johanna nagynénjének, Prónay Gábornénak acsai kastélyában is) valamiféle tanító szándék volt tetten érhető: a festmények itt voltaképpen intelmek – konkrét jelentésüket Pécelen feliratok foglalták össze, Szirákon azonban a szemlélőnek kellett őket megfejtenie.

A sziráki falfestmények az *Átváltozások* hat történetére utalnak, s másolatjellegű átdolgozásai a mű 151 lapból álló illusztrációsorozatából kiemelt képeknek. Bár a festő neve nem ismeretes, az pontosan tudható, hogy a mintául szolgáló metszetek alkotója, Johann Wilhelm Baur csaknem másfélszáz évvel azelőtt, az előző század első felében működött.¹¹ Így tehát a megrendelő: Teleki József nagyapa a barokk kastélyba barokk szellemű falfestményeket (a zöld szín különböző árnyalatait használó, úgynevezett camaieu-kat) készíttetett, s ezzel akarva-nem akarva családja több jövőendő nemzedékét kapcsolta össze saját ükszülei korával, egyszersmind a hagyományozódott és egyéni Ovidius-értelmezésekkel is.

A hat jelenet, amely kettesével díszíti a terem északi, déli és nyugati falait, ma is ugyanott látható,¹² de kérdés, hogy ugyanúgy látta-e őket Teleki József, mint mi? És vajon mit láttak kis unokái: Latzi és Guszti? Bizonyosra vehető, hogy ők, ha nem is Mme de Genlis hősnőjének szigorú előírásai szerint, vagyis nem módszeresen és rendszeresen, de mégiscsak beszélgettek a látottakról, s valamiféle magyarázatot kaptak róluk. Anyjuk, fivérei, nevelőik nyilvánvalóan pontosan tudták, hogy az *Átvál-*

És ne vigy minket kísértésbe

tozások történetei közül melyek szerepelnek a díszterem, vagy amint a szokásokhoz igazodva akkoriban nevezték: „a palota” falfestményein. És természetesen azt is, miféle hibák, vétségek és bűnök büntetését kell bennük szemlélni. Így azután a gyerekek számára is mementók lettek: a hűtlenségé, a hajthatatlanságé, az indulatosságé, az irigységé, a kevélységé és a meggondolatlanságé.¹³ Bár némelyiket, mint például a pókká átváltoztatott mesteri szövőnő, Arachne esetét egyszerű lehetett példázat-ként bemutatni, akadt olyan is, mindenekelőtt Progne és Philomela története, amely szelídített alakban elbeszélve is elborzaszthatta a kis Telekiet.¹⁴ Úgy tetszik, tervezetten vagy sem, az ijesztő történetekkel való találkozások hozzátartoztak nevelődésükhöz: esti meseként olykor rémregények cselekményét hallgathatták, a színházban pedig rémdrámán borzonghattak.

Másféle, ugyancsak folytonosan megerősített élményt jelenthettek a családi képek és tárgyak, amelyek a rájuk vonatkozó történetekkel összekapcsolódva a családi emlékezet fontos elemei, egyszersmind támaszai lehettek. Végső soron persze ugyanezt mondhatjuk el az épület egészéről, a kastélyról magáról is, amelyet mindig is a család birtokolt. A benne folyó élet pedig nemcsak a térszerkezet öröklött mivolta miatt hathatott a családi stabilitás megnyilvánulásának, hanem a több nemzedéket átfogó háznép miatt is. Az elhunyt családtagok emlékezetét a család mellett a valaha őket is szolgáló személyzet tagjai is formálhatták, s fenntartásukban is lényeges szerepet játszhattak. Mindez arra is alkalmat adhatott, hogy a gyerekek kiskoruktól kezdve többféle értelmezésben, más és más hangsúlyokkal ismerjék meg felmenőik személyes tulajdonságait, élettörténetük különféle epizódjait. Minthogy a napok lassabban és nyugalmasabban teltek, mint Pesten, a személyzet is ráérősebb lehetett a kastélyban, mint a palotában. S ez akár közvetlenebb, személyesebb kapcsolatokat is teremthetett a gyermekek és a cselédség között. A kastélyt egyébként is inkább a családiasság, míg a pesti palotát (a *Jegyzőkönyvből* kiolvashatóan) a reprezentáció jellemezte.

Feltehető, hogy amint ez másutt is szokásban volt, a sziráki cselédség egy része állandóan a kastélyban, illetve a faluban élt, s nem követte a grófi családot a nagyvárosba. Ez utóbbiak minden bizonnyal szlovákok voltak, akiknek őseit a török hódoltság megszűnése után telepítették át Felvidékről a csaknem elnéptelenedett Szirákra. Így érthető meg, hogy apjuk a féltestvéreik nevelője számára fogalmazott *Tanácsadásában* miért tartotta fontosnak előírni a „tót” nyelv beszéd szintű megismertetését is. A naplóban viszont semmi nyoma nincs annak, hogy a faluval magával kapcsolatban tartottak volna a Teleki gyerekek, még a templommal sem, amely nagyanyjuk, Róth Johanna áldozatkészségéből épült fel a leégett régi helyén, s amelyben szlovák nyelven folytak az (evangélikus) istentiszteletek. És ami még meglepőbb: a templomhoz közeli családi sírboltról sem esik egyetlen szó sem. Pedig nemcsak a déd- és nagyszülők nyugodtak itt, hanem az alig néhány hónappal ezelőtt elhunyt „Édes papa” is.

Ismerve azonban a reformátusok hagyományos álláspontját a halottkultusz bármely megnyilatkozását illetően, nagyon is valószínűnek tarthatjuk, hogy a felnőtt családtagok igen esetlegesen, a kisgyerekek pedig egyáltalán nem ereszkedtek le a dongaboltozatos kriptába apjuk kőkoporsójához. Az már más kérdés, hogy szá-

mukra Szirák nemcsak a kastélyt, a tájat s a falut jelenthette, hanem ezt a csaknem derűs, későbarokk építményt is, amellyel apjuk temetésének megrendítő élménye örökre összefonódott.¹⁵

Ha a faluról nem is, a vidékről, a tájról többször esik szó a naplóban. Nemegetszer kerül elő a kastély faluig lenyúló, másfelől pedig a domboldalra magasan felkapaszkodó kertje mint labdajátékok, séták (csaknem) mindennapos színhelye, ahol hogy Latzi barátjának, Fejérváry Miklósnak „petrifkált csiga” kollekcióját gazdagítsák, a testvérek időnként egyfajta paleozoológiai gyűjtőmunkát is végeznek.¹⁶ A kerthez kapcsolódó kisebb szőlőt is meg-meglátogatják, az első érett fürtöt is itt szemezgetik szeptember 2-án, s a fiú az itteni szüreten nagyobb kedvvel dolgozik, mint korábban a távolabbi nagyszőlőben, s általában is jobban érzi magát.¹⁷

Gyakorta elsétálnak távolabbra is, le a völgybe (ahol nyár elején eprészni szoktak), hogy labdázzanak, olykor pedig a környező dombokat is megmásszák a szép kilátás kedvéért. Ezekon a sétákon, akárcsak a szomszéd falu, Bér határában kanyargó patakhoz történő kirándulásokon (kétszer is odakocsiznak a nyár folyamán) többször is előtör a kisfiú természeti szépségek iránti fogékonysága. A mintegy tíz méteres andezitoszlopairól elhíresült hely lenyűgöző ma is (amikor már veszített érintetlenségéből), de figyeljük csak, milyenek írta le kétszáz éve a kis Teleki László:

„Ebéd után öt órakor Bérbe mentünk kocsin, azaz a béri patakhoz. Le akarom írni, mely gyönyörű tájék az. Maga a falu csúnya és rongyos, Sziráktól mintegy fél-mérföldnyire van.¹⁸ Emellett foly el egy patak, amelyet béri pataknak neveznek, ennél gyönyörűbbet még nem láttam. A túlsó felén van egy hegy, mely nagyon magos és tele van ölnyi magasságú kősziklával. A víz is teli van ugyanolyan magasságú szikladarabokkal és még az innenső partja is. Ej, ha azokra leesne az ember, hát ezer meg ezer darabokban törhetné a fejét. Ha eső van, a víz zúg, hogy messze lehet hallani, mert megnő a patak. Elég ennyi róla.”¹⁹ S ha a látványról valóban nem is ír többet, néhány sort szentel még annak a kisebb balesetnek, amely a patakparton érte: egyik lába belecsúszott a vízbe, ezért nővérének, az elővigyázatosan dupla „strimpfliben” közlekedő „Honi néniének” egyik pár harisnyájára kellett átváltania átázott sajátját. „Addig pedig szomorúan néztem – fűzte hozzá –, míg a többiek ugrálnak egyik kőszikláról a másikra.” A kirándulás végtére is méltóképpen, a kezdethez hasonló, elragadtatott hangulatban fejeződött be: „Vissza gyalog jöttünk, és láttuk a napnyugati eget piros bársonyba öltözve”, s az már csak ráadás, hogy tárgyi emléket is visz haza: „egy kővé vált rákszemet.”

Egy másik bejegyzés pedig arról számol be, hogy a természeti szépség keltette élmény miként juttatta el a Teremtő nagyságának megrendítő átérzéséig. „Én, Guszti és Máli sétáltunk. Én voltam a vezető, és ők nem akartak egy rossz uton menni, amelyet magam sem tudtam hová visz, de én nem sajnáltam a bajt, hát magam mentem a szöllőtőkék közt való keskeny uton. Amikor egy darabig mentem, boldog Isten, mily szép kilátás vagy pompás. Körülöttem veres levelekkel tarkázott fák állottak. Egy darabig elbámultam a természetet, és mely nagynek kell lenni a mindenek Teremtőjének: az Istennek!”²⁰

Ez a több szempontból figyelemreméltó eset egyébként a szürethez kapcsolódik, amely hagyományosan kitüntetett eseménynek számított a birtokosság körében, s így a Teleki családban is. Szirákon már József nagyapa idejében is emlékezetes, nagy vendégeskedésekkel összekötött szüretokajzlottak.²¹ Úgy tetszik, hogy később inkább a családias jelleg uralkodott el, mindenestre a *Latzi Jegyzőkönyvében* megörökített alkalom teljességgel így tűnik fel. A többnapos esemény a fiú számára mindemellett valamiféle szolid kaland ígérését is hordozta: már napokkal előre örült, hogy kinn alhat a szőlőbirtokon. Várakozásaiban azonban csalódnia kellett – a rossz idő miatt estére hazatértek a kastélyba. Élményei azonban így is bőven adódtak: a szőlőhegy rejtekútjait járva, a szüret történéseit figyelve nemcsak a természet szépsége nyugtözte le, hanem az emberi találékonyág is. „Délután láttam, hogy sajtoltak. És csudálkozottam, megvallom, az emberi erőn, vagy inkább éssen, hogy amely követ tizenöt embernek sem lehetne felemelni, aztat mesterség által két-három ember is felemelheti. Hát még az Istennek milyen nagynak kell lenni, aki az egész világot teremtette, minden csillagokat.”

De e nagy kifejezőerővel megörökített áhítat- és örömteli rácsodálkozásoknál is meglepőbb az az elmélkedés, amelyre a szőlőtőkék közt magányosan megtett út végén felbukkanó szépséges látvány ihlette. „Ez az allegóriaféle történet azt foglalja magában – összegezte a tanulságot –, hogy aki a jóság útjára nem akar menni, mert az darabos, és a rosszág útján megy, mert az sima, az utoljára megbánja, és aki a jóság darabos útján megy, az nem bánja meg.” Láthatjuk, hogy nem a maga konkrétágában, vagyis, nem olyanformán foglalta össze a tanulságot, hogy ő, aki a járatan, fáradságos úton haladt, mintegy jutalomként kapta meg a panorámát, míg Gusztiek a kényelmes úton járva nem láthattak ki a szőlőtőkék közül, hanem példázatként értelmelte a történeteket. S ez még akkor is komoly teljesítménynek hat, ha módszeres és rendszeres hittanoktatásban részesülő, templomjáró gyermekként a példázatoság egyáltalán nem lehetett idegen előtte.

Egyébként itt, vidéken, a szabadban máskor is megessik vele, hogy maga által választott nehezebb utakon jár. Nem kétséges, hogy szeretné önállóbbnak, szabadabbnak érezni magát. *Jegyzőkönyvéből* pedig világosan kitetszik, hogy erre, továbbá a nyugalmas szemlélődésre és elmélkedésre Szirákon jóval több lehetősége van, mint Pesten. Már csak azért is, mert „Édes mama”, ha érzett is késztetést Mme de Genlis módszereinek követésére, vele ellentétben nem vonta ellenőrzése alá minden percüket, hagyott némi szabad időt gyermekeinek.

Előző nevelőjéhez, Medgyessy Pálhoz írt (és naplójába bemásolt) levelében a vidéki élet előnyeit a következőképpen fejtegette a kis Teleki gróf: „Mióta Szirákon vagyunk, úgy megszerettem a falusi életet, hogy a városról többet nem is gondolkozok. Itt a kertben és a réten sétálghathatok és friss levegőt szívhatok, a városon pedig többnyire a szobában kell ülni. Azért is jobb falun lenni, mint városon, hogy innen némely utazásokat is csinálunk. A minap Almásra mentünk, mostanában pedig Hevesre.”²² A friss levegő fontosságáról, sőt áldásáról nemegyszer hallhatott felnőtt családtagjaitól, köztük is talán legtöbbször, de legalábbis a legnagyobb nyo-

matékkal Józsi bácsitól. „Éppen útba valék – írta az utóbbi egy levelében – némely gazdaságbeli tárgyak elvégzése és a városi pornak, unalmas aktáim egészséget rontó penészenek a friss falusi levegő által való kiszéleltetése végett Szirákra kirándulni [...]”.²³ Túlzásnak hathat, de talán nem tévedés e néhány sorból arra következtetni, hogy a tudós báty számára Szirák nem csak a szavak konkrét jelentése értelmében kínált friss levegőt.

Ami pedig a „némely utazásokat” illeti, a napló csak egy hevesi látogatásról számol be részletesen. A Medgyessyhez írt levélben említett (Tó-)Almást, azaz rokonukat, a gyerekek bácsikáját, báró Prónay Sándort bizonyára az első bejegyzés időpontját megelőzően keresték fel, így nem tudhatjuk milyen benyomásokat szerzett a kisfiú a korabeli Magyarország egyik leghíresebb és legszebb angolparkjáról, amelyet a báró maga hozott létre. Ez a mintegy hatvanholdnyi területen létesített park tavaival, fürdőházával, emlékköveivel és válogatott növényeivel még később is elbűvölte látogatóit.²⁴

Hevesre, Berényi Teréz grófnőhöz szeptember 12-én indultak el, hogy viszonzózzák az ott időző Wenckheim grófné és lánya, Mari néhány nappal azelőtti sziráki látogatását.²⁵ A háromnapos kirándulás leírásában egyetlen szó sem esik a (ma már nem létező) hevesi kastélyról, ahogy a vendéglátókról sem. Úgy tetszik, a kisfiú figyelmét teljesen lekötötték az utazás kisebb-nagyobb viszontagságai, csakis ezekről emlékezett meg naplójában. A mintegy 75 kilométeres távolság megtétele (az ebédre szánt időt is beleszámítva) nagyjában-egészében egy teljes napot igényelt, de ebben az is szerepet játszhatott, hogy mivel nem ismerték a helyes útirányt, nemegyszer kellett kérdezősködniük, egy helytelen válasz miatt pedig még kerülőre is kényszerültek. Mindezekről minden panasz és önsajnálattal nélkül, csaknem jókedvűen számolt be a kisfiú, s ebben alighanem nagy része volt annak, hogy a kocsiban helyet foglaló hat személy közül egyedül ő számíthatta magát a férfinemhez. (A kocsis természetesen férfi volt, ahogy a mellette, a bakon helyet foglaló inas is.) „Édes mama” határozata szerint Eröss Szirákon maradt, s így, bár fokozott női ellenőrzés alatt, mégiscsak fel szabadultabb, meghittebb hangulatban lehettek együtt.

És van még valami, ami Szirákot oly határozottan megkülönböztette Pesttől, a kastélyt a palotától, ez pedig a vendégeskedés sokkal inkább familiáris, mint reprezentációs jellege. Szirákon nincsenek nagy összejövetelek, fényes vacsorák, szalon-események, ezzel szemben csaknem mindig akad a család mindennapi életében résztvevő, huzamosabban elidőző szállóvendég, mint például a napló augusztusi bejegyzéseiben Hornikné néven feltűnő személy, valójában a két Teleki Johanna („Édes mama” és mostohaleánya, „Hóni néni”) régi, bizalmas ismerőse: báró Hornig Henrikné Hauer Claire baronesz.²⁶ Alig egy éve árván maradt unokahúgával, a naplóban Cili néven emlegetett bakfiskorú Baumgarten Cecília bárókisasszonnyal érkezett Szirákra.²⁷ A báróné hamarabb távozott, mint unokahúga, aki továbbra is részt vett a Teleki gyerekek mindennapi időtöltéseiben: együtt játszott velük, együtt hallgatták a felolvasásokat, napközben pedig órákat vett Erössről, aki megpróbálta beve-

zetni a trigonometria rejtélyeibe. (Kapcsolata a családdal nem szorítkozott e látogatásra, a téli hónapokban gyakori vendége lett a pesti Teleki-palotának is.)

Az aradi főispán, Wenckheim József gróf felesége, Orczy Teréz és lánya, Marie útutazóban csaknem egy hetet töltött el a sziráki kastélyban, ők minden bizonnyal a közeli, s talán bizalmas ismerősök közé tartoztak,²⁸ hiszen az Orczyakat és Teleki-eket erős, sok évtizedre visszanyúló kapcsolati szálak kötötték össze. A két évvel idősebb Marie minden jel szerint felkeltette Latzi érdeklődését: saját készítésű viaszfigurával ajándékozta meg. Számos rövidebben időző látogatóról is megemlékeznek a feljegyzések,²⁹ bár bizonyára nem mindegyikről. A napló olvasójának azonban még így is az a benyomása támad, hogy alig múlt el nap vendég nélkül. A családtagok és a távolabbi rokonok³⁰ mellett több olyan is akadt, aki felkeltette a fiú érdeklődését, mint például Piret Lajos, a későbbi altábornagy, akkor még „az olasz katonák obestere”, aki otléte alatt rajzban örökíti meg a kastélyt, vagy az ott ebédelő s a világtörténelem alakulásáról diskuráló evangélikus lelkészek: Kolosváry István és Valentinyi János. (Az előbbi 1815-ig szolgált Szirákon, s a Teleki család több tagja felett mondott halotti beszédet, 1821-ben a közeli Vanyarcon lelkészkedett. Szirákon ekkor már Valentinyi lelkipasztorkodott.)

Pesttel ellentétben, itt, Szirákon a gyerekek, de legalábbis Latzi, együtt lehetnek a vendégekkel, hallgathatják beszélgetéseiket, sőt olykor hozzá is szólhatnak a halottakhoz. Mint azon a bizonyára emlékezetes esti kocsiuton (a béri pataktól visszatérőben), amelyet nevelője és két pesti orvos: Eckstein Ferenc, a pesti sebészeti kórházat vezető professzor, valamint Uffer József sebészdoktor társaságában tett meg a fiú. „Montblankról beszélgettünk és a csillagokról és én nagyon mulattam magamat”³¹ – jegyezte fel naplójában, s mi magunk elé képzelhetjük a tizenegyedik életévében járó kis grófot, a komolyságára és elveire sokat adó ifjú nevelőt, a nagy tekintélyű, idősödő orvosprofesszort és segédjét, amint a nyári estében a kastély felé kocsikázva élénk beszélgetésbe merülnek hegycsúcsokról és csillagokról.

Olykor gyereklátogatók is feltűnnek Szirákon, Vanyarcról például többször is átrándul (ebédre) Kolosváry tiszteletes úr hitvесе gyermekeivel: Mihállal és Lidivel, a kis Teleki gróf rokonszenvét azonban egyik sem nyeri el, szinte megkönnyebbül, amikor elmennek. Velük kapcsolatban csődöt mondott az anyai szándék, amely Pesten is oly kitartóan igyekezett gyermektársaságot biztosítani Latzi és Guszti számára. Sikeresen, sőt nagyszerűen alakult viszont az a néhány nap, amelyet a Lontóról Szirákra látogató Fejérváry Miklós, „Nicky”³² társaságában töltöttek el a gyerekek. Ő az egyetlen, akit barátjaként emleget a kis naplóíró, valósággal repes az örömtől, hogy együtt lehet vele, s bánkódik távozásakor. Régi kapcsolat ez, a vendégfiú elhunyt anyjának családjához, a Hont megyei Lontón élő Dvornikovichékhoz szoros szálak fűzték „Édes mamát” (és talán Hóni nénit is).³³ Fejérváry Nikit újszülött korától nagyszülei nevelték, s velük, de különösen nagynénjével, Adállal (Rainer Józsefnéval) a Telekiek bensőséges jó viszonyt ápoltak korábban és (évtizedeken keresztül) később is. A lonti vendégek öt napig maradtak, s minden nap tartogatott valami érdekességet. Izgalmas játékokat (a várostromtól a kuglizásig), hol tréfás, hol komoly beszél-

Európa halott, mi hagytuk meghalni

getéseket, megkövesedett őskori csigák gyűjtését, Jóleső ígéreteket és fogadkozásokat, hogy barátságuk folytatódni fog. Amint arra is, hogy levelezni fognak, s elküldik egymásnak gyűjteményük duplikátumait.³⁴ Nem tudni, hogy milyen mély és szoros volt későbbi viszonyuk,³⁵ azt azonban igen, hogy kapcsolatuk kitartott még az emigráció éveiben is, amelyek igazán messzire sodorták őket egymástól. Fejérváry Miklós 1852-ben elhagyta Európát, s Amerikában, az Iowa állambeli Davenportban telepedett le (itt is érte a halál nyolcvannégy éves korában), s ha nem is leveleztek rendszeresen, de mások, elsősorban az emigrációban amolyan informális „hírközpont” szerepét betöltő, báró Jósika Miklós jóvoltából mindig tudtak egymásról.³⁶

A felszabadult jókedv, vagy még inkább: bolondozás egyetlen naplóbeli alkalma is ehhez a látogatáshoz kötődik. Második nap este, lefekvés előtt tréfás verseket költöttek. Latzi csak a sajátját jegyezte fel, de az valóban figyelemreméltó, még ha az ötlet a barátjától származik is.

„Estve felé így szóllott Miklós: »Hogy van csak az a Napóleon verse: Gyere ágyba, kis seregem?«

Latzi: mintha az egész sereg ágyba masírozna. Ha. ha. ha. Erre mindjárt verset csinálók:

Gyere ágyba, kis seregem
Úgyis már harcoltál,
Úgyis már alhatnál,
Úgyis már fáradtál,
Gyere ágyba, kis seregem!

Miklós is verset csinált rólam, de amelyet már elfelejtettem.”³⁷

Az „a Napóleon verse”, amelyre Fejérváry Miklós utalt, bizonyosan Pálóczi Horváth Ádám *Vissza-mars a francoknak* című költeménye, amelyet a fiúk minden jel szerint nemcsak jól ismertek, de parodizálni is képesek voltak.³⁸ És, úgy tetszik, igen jól is szórakoztak vele. Másnap azután érkezett a búcsú ideje és (legalább is Latzinak) nehéz volt az elválás, olyannyira, hogy a grófné szükségét látta a vigasztalásnak: „megígérte, hogy elvisz engemet Lonthóra.”³⁹ A barátja elutazását követő napon (október 30-án) már a megígért tavaszi út és az odáig tartó kényszerű várakozás gondolata foglalkoztatja, majd csaknem öt hónapon át szoba sem kerül sem Niki, sem Lontó. A ránk maradt napló utolsó bejegyzése azonban arról tanúskodik, hogy kitarátóan vágyakozott az újabb találkozásra: „[1822] 20. Martzius Szerdán. Óh, ma mely jó és kedves nap. Már ma van az utolsó napja a télnek. Már holnap tavasz kezdete lesz, és nem sokára el fogok menni az én kedves barátomhoz, Miklóshoz, aki ezelőtt egynéhány holnappal Szirákra jött. Mely öröm lesz, mikor meglátjuk egymást, mely nagy öröm lesz!”⁴⁰

A HIVATKOZÁSOK FORRÁSAI:

BOROVSZKY

1909 BOROVSZKY Samu: *Heves Vármegye (Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája)*. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1909

FEKETE J.

2007 FEKETE J. Csaba: *Funkciószervezés és téralakítás a főúri reprezentatív magánépítészetben az 1720 és 1920 közötti Magyarországon*. PhD értekezés 2007 (BMGE Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

GENLIS

1783 Madame de GENLIS: *Adèle et Théodore ou Lettres sur l'éducation contenant tous les principes relatifs aux trois différents plans d'éducation des Princes et des jeunes personnes de l'un et l'autre sexe*. Maestricht, J. E. Daffour & Phil. Roux, 1783 (Első kiadása, Paris, 1782)

HORVÁTH Z.

1964 HORVÁTH Zoltán: *Teleki László*. II. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

JÁSZAY

1896 JÁSZAY Pál naplója. 12. közlemény (közreadja CZÉKUS László) = Irodalomtörténeti Közlemények, 6. évf., 1896/4. sz., 482–496.

JÁSZAY

1897 JÁSZAY Pál naplója. 13. közlemény (közreadja CZÉKUS László) = Irodalomtörténeti Közlemények, 7. évf., 1897/1. sz., 109–117.

KÁNYA

1998 KÁNYA Emília: *Réges-régi időről*. Szerk.: FÁBRI Anna. Budapest, Kortárs, 1998

KAZ. LEV.

XVIII. KAZ. LEV. XVIII. = VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferencz levelezése, XVIII. köt. 1822. január 1. – 1823. december 31.* Budapest, MTA, 1908

KOKAS – SZAJBÉLY

1988 KOKAS Károly, SZAJBÉLY Mihály (szerk.): *„Idegen, de szabad hazában”* [Jósika Miklós levelei Fejérváry Miklóshoz; Kertbeny Károly fényképalbuma; Jósika Miklós Emlékalbuma] Vál., szöveggond., jegyz. Deák Ágnes et al.; összeáll., bev. Kokas Károly, Szajbély Mihály. Budapest, Szépirodalmi, 1988

MÁTYÁSI

1798 MÁTYÁSI József: *Pestre egy Jó Barátomhoz írott levelem a' Bétsi és Erdély Országi utazásaimról. Erdélyből 1791-ben.* = Verseinek folytatása, Második darab, Maramarosi Gottlieb Antal, Vátzon, 1798

PÁLÓCZI

2008 PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám: *Vissza-mars a francoknak.* = NÉMETH Imre: Válogatás Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekek c. gyűjteményéből. 2008 = <https://mek.oszk.hu/05600/05686/05686.htm#38> (hozzáférés: 2020. 11. 25.)

SLACHTA

2014 SLACHTA Etelka: *„... kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrileány naplója. 1838–1840.* A naplót közreadja: KATONA Csaba. Győr, Mediawave Alapítvány, 2014

SOMORJAY

1987 SOMORJAY Sélysette: A sziráki Roth-Teleki kastély és faliképei. = PRAZ-NOVSZKY Mihály, ROZSNYÓI Ágnes (szerk.): *Teleki és kora*. Szirák. 1985. november 12-13. Salgótarján, 1987., 157–170. (Discussiones Neogradienses 3. konferenciaköt.)

TAKÁCS

1936 TAKÁCS Tibor: *Madame de Genlis nevelői eszméi*. Szeged, doktori értekezés, 1936 (Közlemények a Szegedi Ferencz József-Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből, 10.)

TELEKI L.

1797 Gróf széki TELEKI László: *Buzgó fiú tiszteletnek 's szeretetnek emlékezet-köve, melyet Ama' mind két Haza igaz Javára élt, az 1796-dik esztendőben September 1-ső napján minden jóknak valóságos belső szomorúságokra meg-hólt Igen Kedves édes Atyának Néhai R. Sz. B. Gróf Széki Teleki József Úrnak Felséges Királyunk és Tsászáruunk Arany Kóltos Hivének, Belső Titkos Tanátságának, Nemes Ugotsa Vármegye Fő Ispánnyanak, és a Magyar Sz. Korona egyik Örzőjének Tiszteletére Fiúi érzékeny Háládatosságból Fel-emelni kívant R. Sz. B. Gróf Széki Teleki László. Felséges Királyunk és Tsászáruunk Arany Kóltos Hive, és az Erdélyi Királyi Törvényt-tévő Szék egyik Tagja. Pesten, Nyomtatott Trattner Mátyás betűivel, 1797*

JEGYZETEK

- 1 Pontosabban egy nyolcadrét hajtogatott (vagy elvágott) árkus papírra, amelyet később több másikkal a velük lakó rokon, Kári néni varrt össze füzetekké. A napló teljes szövegét Horváth Zoltán közölte HORVÁTH Z 1964, a fenti idézet a 7. oldalról való
- 2 Ezt a feltételezést látszik alátámasztani, hogy a sziráki kastélyban 1824-ben megalakított házi „akadémia” első jegyzőkönyvében Détsey Karolina neve szerepel a tagnévsorban. Bulla Eugénia neve mögött pedig (mindenekelőtt Jászay Pál naplójegyzeteire támaszkodva) Mamezt sejtethetjük. MTA KIK Ms 6332/7.
- 3 A kor divatját követve levélműfajban megírt könyv bevezető részét, de különösen a 4. levelet mind e kérdésnek szentelte a szerző. GENLIS 1782, 13–18. Madame de Genlis: Caroline-Stéphanie-Félicité Du Crest de Saint-Aubin comtesse (1746–1830) Orléans hercegnéjének udvarhölgye, majd kilenc évig neveli a hercegi gyermekeket (köztük a későbbi francia királyt: Lajos Fülöpöt).
- 4 Meg kell azonban jegyezni, hogy Rousseau is előre kiszámított, megszerkesztett helyzetekben, voltaképpen manipulatív módon adja meg Émile-jének az önálló cselekvés lehetőségét.
- 5 JÁSZAY 1896, 496.
- 6 L. erről FEKETE J. 2007
- 7 „Ezen kedves sziráki kastély [...] déli tornyának három szobája teszi szállásomat – írja 1832. szeptember 2-án Samu bátyjának. – Egy fadgyas [kövér] szobaleány hordja fel reggelimet, egy más ügyes fürge leányka veti meg s fel ágyamat s tisztítja szobáimat, s a kis törpe tót Miska ruháimat...” JÁSZAY 1897, 111.

- 8 „[Szirákon] őrzi a család – olvashatjuk egy 19. század végi leírásban – Teleki Mihály székét, 1652-ből és egy aranyozott vert ezüsttálat, Bethlen Gábor ezüstveretű díszes pipáját, egy 1639-ből való remek faragott szekrényt, egy remekművű, nagyértékű régi legyezőt; XVII. századbeli ötvösműveket. Van itt még sok értékes régi bútor, Róth Johanna és a Wattayak idejéből, sok régi, remek hímzés, több régi értékes úri ruha, számos egykorú családi kép és körülbelül 4000 kötetes könyvtár.” BOROVSZKY 1909, 125.
- 9 Az életben azonban ennél is továbbment: az Orleans-i herceg gyermekeinek nevelőnőjeként a lengyel eredetű francia miniatűrfestővel, Sylvestre David Mirýssal ótestamentumi, antik görög–római, illetve kínai és japán történeti témákat festetett meg, amelyeket azután a korabeli diavetítő: a *laterna magica* segítségével ismertetett meg növendékeivel. TAKÁCS 1936, 50.
- 10 A péceli falfestmények a csaknem száz évvel későbbi illusztrációkat, Bernard Picart több reprezentatív Ovidius-kiadást is díszítő metszeteit követik. A szirákiakhoz hasonlóan ezek is monokróm falfestmények: a szürke különböző árnyalatait alkalmazó, ún. grisa-ille-ok.
- 11 Johann Wilhelm Baur [Bauer néven is] (1603–1640) az Ovidius-illusztrációk mellett egy 24 lapból álló passiótörténetet is részbe metszett. (Egyelőre nem találtam adatot arra, hogy Teleki József birtokolta-e ezt a sorozatot, vagy akár az Ovidius-illusztrációk bármely darabját.)
- 12 A keleti falon váza virágfüzérrel, a többin pedig Progne és Philomela, Venus és Adonis, Apollo és Coronis, Battus, Arachne, Cyparissus történeteinek egy-egy jelenete.
- 13 SOMORJAY 1987, 158–160.
- 14 Arachne szövőtudásának kivételes voltáról meggyőződve versenyre kelt Minervával (Pallasz Athénével), s bár versenyműve az istennőt is elismerésre készítette, elbizakodottságáért, vagyis hogy nem tért ki a megméretés elől, nagy árat fizetett: isteni versenytársa pókká változtatta. Tereus, a trák király féktelen szenvedélyre gyulladt sógornője iránt, akit, hogy ne tudja őt leleplezni, nyelve kivágásával megnémített. Mindez szörnyű bosszúra sarkallta a két nővért, Prognét és Philomelát: saját fiát tálalták fel és etették meg a gonosz hűtlennel. Végül, mint az *Átváltozások* legtöbb hőségnek, nekik is el kellett hagyniuk emberi voltukat, mindhárman madarakká változtak – a megnémított Philomela csalogánnyá, Progne verébbe (mások szerint fecskévé), Tereus pedig búbos bankává.
- 15 Itt lett eltemetve dédanyjuk, Wattay Borbála; dédnagybátyjuk, Teleki István; nagyapjuk, Teleki József; nagyanyjuk, Róth Johanna; féltestvéreik anyja, Teleki Mária; apjuk, Teleki László; anyjuk, Mészáros Johanna; fivéreik, Ádám és József; valamint ők, a második házasságból származó gyerekek: Latzi és Guszti, továbbá csecsemőkorukban elhunyt leánytestvéreik.
- 16 Az őslénytani érdeklődés első hulláma éppen ez idő tájt bontakozott ki Magyarországon, Ries János Ferenc írása nyomán: *Az úgy nevezett Ketske körmökről a Balaton partján*, Tudományos Gyűjtemény, 1820. 11. sz. 37–47. Érdemes megemlíteni, hogy Fejérváry Miklós felnőttkoráig folytatta az amatőr őslénytani gyűjtőmunkát, 1838-ban pedig Gyürky Medárral együtt megalapította a Honti Régészeti Társulatot.
- 17 Nem a napló, hanem az előző nevelő, Medgyessy Pál belécsatolt levele (HORVÁTH Z. 1964, 30.) tájékoztat arról, hogy a gyerekeknek, de legalábbis Latzinak a kertben kiskertje is volt, amelybe haszonnövényeket ültetett: „Volt-e az idén sok vetemény a kertjében? Sok pénzt kapott érte édesmamától?” – érdeklődött a nevelő, s e kérdésekből rájöhettünk, hogy a kor divatjának megfelelően Telekiéknél is (mint oly sok más főúri, nemesi, sőt

- értelmiségi családban), éppúgy szokás volt a gyerekeket kertészkedésre, mint a pénzzel való gazdálkodásra szoktatni.
- 18 Feltehetően magyar mérőföldben számolt, hiszen körülbelül 4,5 kilométert kellett megtenniük.
 - 19 HORVÁTH Z. 1964, 13. A sok vendéggel és három kocsival megtett, s ugyancsak sikeres második béri kirándulásról való beszámolójában a patak mentén magasodó Nagyhegyet is akkurátusan leírja, UO., 19–20.
 - 20 UO., 29–30. Ez az érzés alighanem elevenen élt a családban. A nagyapa (az idősebb Teleki József) vallásosságát jellemezve, fia még versbe is szedte: „A házból esmérni annak építőjét, / Világ szépségéből dicső Teremtőjét.” TELEKI L. 1797
 - 21 Az 1792. éviről a verselő kedvű grófi titkár, Mátyási József például a következőket jegyezte meg: „vidám szüret következett / Melyet bé egy úri vendégség fejezett. / Azt adák Bakhusnak áldozat fejébe, / Azért hogy a pincét bő musttal tölté be, / Nagy volt az egybegyűlt úri sereg száma / Közel húsz Kavallér s nem kevesebb Dáma / Az asztal, muzsika fénylett oly pompával, / Mint hozta a grófi méltóság magával.” *Pestre egy jó barátomhoz...* MÁTYÁSI 1798, 246.
 - 22 1821. szeptember 27. – A levél címzettjét, Medgyessy Pált a Teleki-irodalom hajdúböszörményi lelkészként emlegeti, valójában nem lelkész, hanem orvos volt. A hajdúböszörményi halotti anyakönyvben az említett dátumnál betűről betűre ez olvasható: „A Mediczinában, melyet hallgatni Göttingában kezdett, Hazájának kívánván szolgálni, Pesthenn emeltetett Doctorságra 1819 Decemberb[e]n. 1820-ban a’ T[ekintetes] N[emes] Hajdú kerület Ötet Rendes physicusának választotta, munkás szolgálatajával 10 és fél esztendeig élt.” (TtREL I.166. a.7.) Szabadi István úrnak, a Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégium Levéltára vezetőjének szíves közlése.
 - 23 Teleki József levele Kazinczy Ferenchez (1822), KAZ. LEV. XVIII., 142.
 - 24 A park és a kastély 1840 körüli részletes leírását adja Kánya Emília emlékirata KÁNYA 1998, 11–19. A Teleki gyerekek bizonyára nem először jártak itt, s úgy tetszik, hogy korábbi nevelőjükkal, Medgyessyvel is ellátogattak Tóalmásra.
 - 25 Berényi Teréz grófnő Wenckheimné sz. Orczy Teréz anyai nagynénje volt.
 - 26 A *Latzi Jegyzőkönyve* eddigi közreadói Hornikné néven szerepeltették (a kisleány így írta le a nevét, hiszen így hallotta) és mint a „család ismerősét” azonosították. Baráti kapcsolatot ápolt Mészáros Johannával csakúgy, mint a grófné mostohalányával, „Hóni nénivel” is. Az Országos Levéltárban utóbbihoz címzett több tucat német nyelvű levelét őrzik.
 - 27 A báróné nagynénje, Cili pedig unokatestvére Slachta Etelkának, SLACHTA 2014
 - 28 Erre utal, hogy míg Hornig bárónót következetesen Horniknének emlegeti naplójában, Wenckheim grófnőről mint „Wenckheim néni”-ről beszél. Az utóbbiról tudni lehet, hogy tevékeny tagja volt a Mészáros Johanna elnöklétével működő Jóltévő Asszonyi Egyesületnek, ahogy azt is, hogy Orczy lányként már gyermekkorában közeli ismeretségbe került a Teleki családdal.
 - 29 Így például a grófnéhoz érkező Schedius Lajosról, Halász néniről vagy Cseh-Szombati Sámuel orvosdoktorról.
 - 30 A gyerekek mindhárom bátyja feltűnt egy-két napra Szirákon: Józsi és Samu „bácsik” (mindannyian 30 év körüli tekintélyes férfiak) többször is.
 - 31 HORVÁTH Z. 1964, 20.
 - 32 A naplóban Nicky és Miklós néven szereplő fiút a Teleki László gyermek- és ifjúkorával foglalkozó kutatók tévesen Niczky Miklósként azonosították, bizonyára a Nicky becenév

- tévesztette meg őket. Ilyen korú (vagyis 1821-ben tíz-tizenkét esztendő) Miklós nevű személy nem szerepel a Niczky grófok ismeretes leszármazási tábláin, Latzi feljegyzései pedig világosan utalnak arra, hogy a vendég kísérője (talán nevelője), „Mattyasovszky bácsi” társaságában *Lontóról* érkezett a kastélyba. De egyéb körülmények is egyértelműen Fejérváry Miklósról mutatnak: mint az az előbbieken már említett, erőteljes paleontológiai érdeklődés és gyűjtőszennedély, amelyhez a Teleki gyerekek is igyekeztek felzárkózni.
- 33 Talán a nagyapa, Dvornikovich Miklós testvére, Celestina, lehetett az a „Dvornikovics vénkisasszony”, akit Jászay Pál 1832. augusztus 22-én mély főhajtással köszöntött a sziráki kertben (s aki évtizedekkel azelőtt, 1796-ban, egy franciából fordított lánynevelési-oktatói könyvet adott közre). JÁSZAY 1896, 496.
- 34 „megígértük, Mikós és én, ha valami kitömött állat, csiga vagy minerália kettő lesz, egy közül, egyiket egyik a másiknak küldi.” HORVÁTH Z. 1964
- 35 Jászay naplófeljegyzéseiből kiderül, hogy Fejérváry Miklós még a 30-as évek elején is vendégeskedett Szirákon.
- 36 Egy a híradások közül: „Most egy új, mégpedig igen kedves vendégünk érkezett: régi barátod és barátunk, Teleki Laci”. Jósika Miklós levele Fejérváry Miklóshoz, Bruxelles, 1854. aug. 31., KOKAS–SZAJBÉLY 1988, 138.
- 37 HORVÁTH Z. 1964, 34.
- 38 A vers némiképp megszépíti a napóleoni háborúk egyetlen, hazánkban lezajlott ütközetének, az 1809. június 14-iki győri csatának kimenetelét. A Habsburg Birodalom csapatai, köztük a magyar nemesi felkelők vereségét ugyan nem tagadja, mégis azt hangsúlyozza, hogy Napóleon „a keserű győzelem” után jobbnak látta a magyar királyság területéről való visszavonulást. A vers Napóleon szavaival a következőképpen kezdődik: „Mars! siess hazádba vissza kis seregem! / Ez a magyar klíma nekem nem, nem egem. / Ritka volt talán keményebb fergetegem, / Nincsen annyi fegyverem, mint betegem. [...] Java-java táborom elvesztegetém, / Egynehány jó vezéremet eltemetém: / Ha van egy-két nyert, de véres ütközetem, / Mi nyereség drága véren? – nem szeretem.” A további két és fél versszakban is Napóleon beszél, az utolsó félben azonban „a magyar” és „a franc” felelget egymásnak: „(A magyar felel:) / Ugye csúnya visszamenni most, ha!ha!ha! / (Franc folytatja:) / Visszatérek új erővel még valaha. / (A magyar:) / Még valaha? ha! ha! ha! ha! ha! ha! ha! ha!” PÁLÓCZI 2008.
- 39 HORVÁTH Z. 1964, 34.
- 40 Uo., 71.